

ه. لوئی . رایینو

ایران دوست ایران شناس

قسمت دوم (از شماره هشتم سال اول)

پوزش

قبل از اینکه دنباله مطلب مقاله قبلی را به نظر خوانندگان علاقه‌مند برساند، سه نکته اشاره میکند، نخست، از وقفه‌ای که در تعقیب مطلب پیش آمد، پوزش می‌طلبد.

دوم، اغلاطی جایی در آن مقاله روی داده است که با مراقبت و دقت خاص نزدیک بوسواس اولیای مجله، که از نزدیک شاهد و ناظرم، مفایر است و امیدوارم دیگر پیش نیاید.

سوم، در فهرست شماره ۸ ماهانه مجله که مقاله بنده در آنست و در فهرست کلی سالانه مقالات (شماره ۱۱ و ۱۲) جلونام بنده کلمه (ترجمه) قید شده است در سورتیکه آن نوشته ترجمه نیست و نگارش من است و اگر نقسی در مطالب دیده شود به شناس بنده مربوط است نه بدیگری

تألیفات رایینو

مرحوم رایینو تألیفات زیادی دارد ما فهرست آنچه که در باره ایران نوشته است، از روی فهرست آخر یکی از تألیفات وی کلیشه کرده و به نظر خوانندگان علاقه‌مند می‌رسانیم. توضیحاً تذکر داده می‌شود که این فهرست منحصرأ شامل تألیفات (اعم از کتابها و رسالات و مقالات) مربوط به ایران است و از ذکر تألیفات دیگر آن مرحوم، برای اجتناب از تطویل، خودداری شد.

* آقای محمد مشیری از محققان و سکه‌شناسان ممتاز معاصر.

WORKS, INCLUDING TRANSLATIONS, BY Mr. H. L. RABINO DI BORGOMALE

IRAN

KIRMĀNSHĀH, KURDISTĀN, HAMADĀN, AND LURISTĀN

1. Report on the Trade and General Condition of the City and Province of Kermanshah, 1903. *Diplomatic and Consular Reports, Miscellaneous Series, No. 590.* 75 pages.
2. Report for the Year 1902-3 on the Trade of Kermanshah. *Loc. cit., Annual Series, No. 3043.* 19 pages.
3. Report for the Year 1903-4 on the Trade of Kermanshah and district. *Loc. cit., Ann. Series, No. 3189.* 46 pages.
4. Report for the Year 1904-5 on the Trade of Kermanshah. *Loc. cit., Ann. Series, No. 3420.* 18 pages.
5. *Gazetteer of Kermanshah.* Government Central Press, Simla, 1907. 386 pages.
6. Kermanshah. *Revue du Monde Musulman*, Paris, vol. xxxviii, pp. 1-40.
7. Report on Kurdistan. Government Monotype Press, Simla, 1911. 200 pages.
8. Kirmanshah and Kurdistan.¹
9. Hamadan. *Revue du Monde Musulman*, vol. xliii, pp. 221-7.
10. Notes on Lur-i-Kuchik and Pish-Kuh and Pusht-i-Kuh Tribes. Government Central Press, Simla, 1906. 36 pages in-folio.
11. Les Tribus du Louristan.—Médailles des Qadjars. Collection de la *Revue du Monde Musulman*, Paris. 1916. 46 pages and 6 pages with two plates.

THE CASPIAN PROVINCES

12. Report from 20th March, 1903, to 20th March, 1907, on the Trade of the Consular District of Resht and Astarabad. *Dipl. and Cons. Reports, Ann. Series, No. 3861.* 25 pages.
13. Report from 21st March, 1907 to 20th March, 1909, on the Trade of the Persian Caspian Provinces (Consular District of Rasht and Astarabad). *Loc. cit., Ann. Series, No. 4398.* 58 pages.
14. Report from 21st March, 1909, to 20th March, 1911, on the Trade of the Persian Caspian Provinces (Consular District of Rasht and Astarabad). *Loc. cit., Ann. Series, No. 4828.* 34 pages.
15. Report on the Trade and General Condition of the City and Province of Astarabad. 1919. *Loc. cit., Ann. Series, No. 4381.* 33 pages.
16. Report for the Year 1910-11 on the Trade and General Condition of the City of Barfurush and the Province of Mazandaran. *Loc. cit., Ann. Series, No. 4812.* 27 pages.
17. Report on the Production of Rice in the Provinces of Ghilan, Mazandaran, and Astarabad. *Cf. Board of Trade Journal, 25th April, 1907, p. 185.*
18. Silk Culture in Persia. *Board of Trade Journal, 6th June, 1907, pp. 455-9.*
19. Les Provinces Caspiennes de la Perse. Le Gilan. *Revue du Monde Musulman*, vol. xxxii, 1905-1916. 400 pages.²
20. Les Provinces Caspiennes de la Perse. Le Gilan. Illustrations. *Loc. cit., 1917.*
21. Rulers of Lāhijān and Fūman, in Gilān, Persia. *Journal of the Royal Asiatic Society, January, 1918, pp. 85-100.*
22. Rulers of Gilān, Rulers of Gaskar, Tūl and Nāw, Persian Tālish, Tūlam, Shaft, Kuhdum, Kūchisfahān, Daylamān, Rānikūb, and Ashkavar, in Gilan, Persia. *Loc. cit., July, 1920, pp. 277-296.*
23. Ta'rikh-i-Gilān wa Daylamistān of Mir Zahīr'u'd-Dīn Mar'ashī. Persian text followed by the Letters of Khān Ahmad Khān Gilānī. Rasht, 'Urwatu'l-Wuthqā Press, 1328/1911. 475 and 45 pages.
24. La Dynastie des Sayyids Kiyā'i ou Malāti du Biyapich, Gilān, de 750 à 1000/1349-50 à 1502.³

¹ The original was given in 1940 to the Ecole des Langues Orientales, Paris.

² A translation of the historical part of this work with many amendments and additions by the author was made by Mr. Abbās Kadiwar and published in Tihrán in 1942 under the title of Ta'rikh-i-Gilān. It was to be followed by the geographical part which was to be published under the title of Jughrāfiyā-i-Gilān.

³ The original was sent in 1937 to the Ministry of Education, Tihrán, and a copy to the secretary of the Société Asiatique, Paris.

25. Fūman. In Persian. Rasht, 'Urwaṭu'l-Wuthqâ Press, 1330/1912. 18 pages in-folio.
26. Les Anciens Sports au Guilan. *Revue du Monde Musulman*, vol. xxvi, pp. 97-100.¹
27. Une Tentative de Réforme en Perse en 1875. *Tanzimat-i-hassaneh*. Loc. cit., pp. 133-9.
28. Une Chanson Guilek. Loc. cit., vol. xxviii, 1914, pp. 122-9.
29. Recueil de Contes et de Chansons Guileki, 1900. In Persian script.²
30. Specimens of Gileki dialects collected by Mr. H. L. Rabino at Rasht, during the years 1908-1911, and copied by Mirzâ Hasan Khân, Samsâmu'l-Kuttâb. Cf. *A descriptive catalogue of the Oriental MSS. belonging to the late E. G. Browne*, by E. G. Browne, completed by Reginald A. Nicholson. Cambridge, 1932.
31. Carte de la province du Guilan, d'après les notes de reconnaissances exécutées par M. H.-L. Rabino, Vice-Consul d'Angleterre à Resht, de 1906 à 1912, et d'après les renseignements donnés par l'Agence à Resht de la Société Lyonnaise Séricicole et Soies d'Extrême Orient, dressée et dessinée par le Capitaine Faure du 3e Zouaves, publiée par la Société Lyonnaise Séricicole et Soies d'Extrême Orient, Lyon, 1914.
32. A Journey in Mâzandarân (from Resht to Sâri). *Journal of the Royal Geographical Society*, November, 1913, pp. 435-454.
33. Les Dynasties Alaouides du Mazandéran. *Journal Asiatique*, avril-juin, 1927, pp. 253-277.³
34. Mâzandarân and Astarâbâd. E. J. W. Gibb Memorial. New Series, vol. vii, London, 1928. 175 pages of text, 236 pages of Arabic and Persian inscriptions and indices in Persian and a map.⁴
35. Les Dynasties du Mazandéran de l'an 50 avant l'hégire à l'an 1006 de l'hégire (572 à 1597-1598), d'après les chroniques locales. *Journal Asiatique*, juillet-septembre 1936, pp. 397-474.
36. La Dynastie des Sayyids Mar'âchi du Mâzandarân, de 760 à 1000/1359 à 1592.⁵
37. Les Préfets du Caliphât au Tabaristân de 18 à 328/639 à 939-940. *Journal Asiatique*.⁶
38. L'Histoire du Mazandaran. Conférence faite au Musée Guimet le 5 novembre 1938. *Journal de Téhéran*, 18, 21, 25 et 27 avril et 2 et 16 mai 1939.
(The following five papers were written by D.-E. Lafont and H.-L. Rabino.)⁷
39. L'Industrie Séricicole en Perse. Montpellier, 1910. 155 pages.
40. La Culture du Riz en Guilan. Extrait des *Annales de l'École d'Agriculture de Montpellier*, 1911. 86 pages.
41. Culture du Tabac en Guilan. Extrait du *Progrès Viticole*, Montpellier, 1911. 8 pages.
42. Culture de la Courde à Ghalian en Guilan et en Mazandéran. *Revue du Monde Musulman*, vol. xxviii, septembre 1914, pp. 232-6.
43. Culture de la Canne à sucre en Mazandéran. Loc. cit., pp. 237-243.

NUMISMATICS

44. Coins of the Shâhs of Persia :
 - I. Silver. From Ismail I Sefavi to the reform of the currency by Nâdir, 1499-1737 A.D. *Numismatic Chronicle*, Fourth Series, vol. viii. London, 1908. 17 pages.
 - II. Silver coinage from the reform of the currency by Nâdir to the accession of Nâsiru'd-Dîn Shâh, A.D. 1737-1818. Loc. cit., vol. xi, London, 1911. 21 pages.
 - III. Addenda.
 - IV. Copper Coinage, 1502-1877. Loc. cit., vol. xv, London, 1915. pp. 197-208.
45. Coins of the Shâhs of Persia. Denominations of Persian Coins. *Revue du Monde Musulman*, vol. xxvi, pp. 111-127.
46. Quelques pièces curieuses persanes. Loc. cit., pp. 128-132.

¹ A Persian translation of this paper was published in a Rasht magazine as an original paper by the translator.

² The original was sent in 1937 to the Ministry of Education, Tihirân.

³ A translation in Persian by Mr. Tahari Shulhâb was published in Tihirân under the title of *Dâdmân-i-'Alawî*.

⁴ Mr. Gholâm Wahid, of the Iranian Legation in London, has translated this work into Persian.

⁵ The original was sent in 1937 to the Ministry of Education, Tihirân.

⁶ T. CCXXXI, avril-juin, 1939.

⁷ A number of papers by the same authors were lost at Anzali. They comprised: 'Contribution à l'étude de la flore et de la faune du Nord de la Perse (y compris les plantes cultivées, légumes et céréales, etc.). La culture de l'olivier en Guilan. La filature de la soie en Perse. Essais de cultures nouvelles en Perse par le Prince Kachef-ès-Saltané.

"Le manuscrit d'une étude sur la flore et la faune du Guilan que fou M. F.-D. Lafont et moi avions mis six ans à préparer au prix d'un labeur assidû, fut détruit en Allemagne avec les courriers en transit de Russie en France, vers la fin de juillet 1914. Deux ans plus tard M. Lafont mourrait après avoir presque achevé la reconstitution de notre ouvrage, mais le manuscrit avec toutes nos notes resta en dépôt à Enzeli où le tout fut détruit lors de l'occupation de cette ville par les bolchéviks" (cf. Rabino, *Le Monastère de Sainte Catherine (Mont Sinai) Le Caire*, 1935, p. 77.

47. Médailles des Qadjars. Cf. No. 11.
 48. Coins, Medals, and Seals of the Shâhs of Irân (1500-1941). London, 1944. xvi + 108 pp.
 49. Monnaies, Médailles et Sceaux des Châhs d'Irân, de l'an 1501 à l'an 1939.¹
 50. The Coinage of Irân since the accession of the Safavi house. A lecture delivered at the Iran Society, London, on 18th November, 1943.

MISCELLANEA

51. Mineral Prospecting in Persia. *Diplomatic and Consular Reports*,² 1910. Part I, 99 pages : Part II, 78 pages.
 52. Coal in Persia. *The Coal Resources of the World*. XII International Congress, Canada, 1913, pp. 365-7.
 53. Sûrat-i-Jarâ'id-i-Irân. In Persian. Rasht 'Urwatul-Wuthqâ Press, 1329 (1911). 29 pages in folio.³
 54. Une lettre familiale de Fath Ali Chah. *Revue du Monde Musulman*, vols. xi-xii, pp. 131-5.
 55. Lettres inédites de Dupleix (en persan). *Loc. cit.*, vol. lxii, 1ère section, pp. 168-172.
 56. A lecture on Persia. *The Egyptian Gazette*, Alexandria, 30th March, 1935.
 57. Orders and decorations of H.I.M. Rezâ Shâh Pahlavi. *Spink and Son's Numismatic Circular*, vol. xlvii, fasc. 8-9, August-September, 1939, cols. 288-295.
 58. An eighteenth century traveller in Persia. *Journal of the Royal Geographical Society*, London, September, 1938, p. 286.
 59. Emmanuel Franco, de Bastia, voyageur en Orient au XVIIIe siècle. *Journal Asiatique*, T. ccxxx, octobre-décembre 1938.
 60. The Bihjat-ur-Rûkh of 'Abd-ul-Mûmin bin Safi-ud-Din. Persian text and translation.⁴
 61. How I spent my spare time in Irân. In Persian. *Rûzgâr-i-Naw*, iii, 1914, part 4, pp. 48-58.
 62. Great Britain and Iran. Diplomatic and Consular Officers who have served in Irân and Iranian diplomatic and consular officers who have served in England and in the British Empire. In preparation.
 63. List of (British) Government publications on Iranian affairs, trade, and commerce. Annexed to No. 62.

MISCELLANEA

- La décoration du Lys. *L'Intermédiaire des Chercheurs et Curieux*, vol. xci, 1928, col. 461.
 Formule de serment de fidélité à Louis XVII souscrite à l'étranger. *Loc. cit.*, col. 523.
 La bibliothèque d'un avocat vauréen au XVIIe siècle, cf. compte rendu. *Revue du Tern*, 15 juin 1935, p. 172.
 Note sur une réparation de tapisserie au XVIIIe siècle. *Loc. cit.*, 15 décembre 1935, p. 316.
 La première femme décorée de la Légion d'honneur. *L'Intermédiaire des Chercheurs et Curieux*. T. ci, 1938, cols. 491-5.
 L'Ordre de la Réunion. *Loc. cit.*, cols. 516-517.
 Madame Cailleau, dite Rose-sans-peur. *Loc. cit.*, cols. 578-580.
 Beurnonville. *Loc. cit.*, cols. 757-760.
 Bibliographie. Énumération de tout ce qui a été publié par M. H. L. Rabino et par M. Joseph Rabino. Le Caire, 1937. — 8 pages.
 Bibliographie. Suite. Imprimerie de l'Éclairer de Nice, 1942. — 4 pages.
 Bibliography. H. L. Rabino di Borgomale, 1944.¹
 Armoiries de quelques familles de Marseille et d'autres lieux d'après les empreintes des sceaux apposés à des testaments mystiques du XVIIIe siècle qui sont conservés dans les Archives Départementales des Bouches du Rhône.
 Notice généalogique. Familles Tondou ou Tonduti de la Balmendière.

¹ Printed at the end of Coins, Medals, and Seals of the Shâhs of Irân, under the heading: Works, including translations, by Mr. H. L. Rabino di Borgomale."

ترجمه تالیفات رایینو به زبان فارسی

الف - کتابهای رایینو که به فارسی ترجمه و چاپ شده است:

- ۱- صنعت فوغان در ایران، که با همکاری لافون نگاشته شده و به سال ۱۲۹۹ شمسی به وسیله مرحوم سعید نفیسی به فارسی ترجمه و منتشر شده و در همان سال یا سال بعد در مجله

«فلاحت» که به مدیریت آن مرحوم منتشر می‌شد نیز عیناً به چاپ رسیده است.

۲- **ورزشهای باستانی ایران** - ترجمه عبدالحسین ملک‌زاده که در رشت چاپ شده و تاریخ چاپ آن بر بنده مجهول است. (مراجعه شود به مقدمه کتاب ولایت دارالمرز ایران).

۳- **سفرنامه مازندران و استرآباد**، بسوسيله آقاي وحيد مازندراني ترجمه و بسوسيله «بنگاه ترجمه و نشر کتاب» چاپ و منتشر شده است.

۴- **دودمان علوی درباره سلسله‌های محلی مازندران** - محل چاپ و تاریخ آن و نام ترجمان‌برنگارنده معلوم نشد.

۵- **متن تاریخ گیلان و دیلمستان** - میرظهیرالدین مرعشی (خود راینوی مرحوم با اسماده از عکس نسخه‌ای که سرریچاردلی فرستاده سیاسی انگلیس به مسکو در روزگار سلطنت شاه‌عباس بزرگ آن را از مسافری که بر ایران گذشته بود بدست آورده به کتابخانه بودلی منتقل ساخت و آن گنجینه ناشناخته مانده بود و راینوی عکس آن را از آکسفورد بدست آورد و در جمادی‌الآخر ۱۳۳۰ هجری در مطبعه عروۃ‌الوثقی، رشت، طی ۴۸۵ صفحه خشتی به چاپ رسانید. (از مقاله استاد محترم آقای محمد محیط طباطبائی، مجله گوهر، شماره اول، سال دوم، فروردین‌ماه ۱۳۵۳).

۶- **ولایات دارالمرز ایران**، ترجمه آقای جعفر خمی‌زاده از انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

۷- **بہجت الروح**، رساله‌ای در علم موسیقی از عبدالؤمن بن عزالدین بن محیی‌الدین بن نعمت‌بن قابوس و همگیر جرجانی که مرحوم راینوی به تشویق فارمر از موسیقی شرقی‌شناسان نامدار جهان به مقابله نسخ این رساله همت گماشت و ترجمه‌ای از آن نیز به انگلیسی تهیه کرد و با افزودن تعلیقات مفصل و سودمند آن را آماده چاپ ساخت، اما عمرش بدین مهم وفا نکرد.

متن فارسی این رساله را «بنیاد فرهنگ ایران» با ترجمه تعلیقات راینوی به چاپ رسانیده است رساله «بہجت الروح» حدود قرن دهم هجری تألیف شده و دارای یک مقدمه و دو باب و یک خاتمه است.

ب - ترجمه مقالات راینوی به فارسی

بسیاری از مقالات مرحوم راینوی به فارسی ترجمه شده و در مطبوعات و مجلات چاپ شده است ولی متأسفانه چند نفر از نویسندگان که برخیشان از این جهان رخت بر بسته‌اند (و امید است خداوند از سر تقصیراتشان بگذرد و آنان را بیامرزد) آن نوشته‌ها را به نام خود قلمداد کرده و ابداً نامی از نویسنده نبرده‌اند و لذا غالباً اشتباهات و اغلاطی که احیاناً در اثر خواننده‌نشدن کلمات و جملات روی سکه‌ها و مهرها و فسر امین در مقالات راینوی به جای مانده، عیناً در نوشته‌های این «پخته‌خواران» نیز منعکس شده است. برای نمونه به موارد زیر مراجعه شود:

مهرهای پادشاهان ایران - مجله یغما سال ۱۶، صفحات ۱۶۲ تا ۱۶۶.

سجع مهر سلاطین ایران - سالنامه کشور ایران، شماره ۱۱، صفحات ۶۹ تا ۷۵.

سجع مهر سلاطین ایران - مجله وحید، سال یکم.

ما فقط يك مقاله از مرحوم رابینو در مطبوعات فارسی دیده‌ایم که در نهایت امانت و باذکر نام و نشان بطور کامل به فارسی ترجمه شده و چه خوب هم ترجمه شده است و آن مقاله‌ای است با عنوان «نشان‌های دوره قاجار» که بوسیله آقای دکتر جهانگیر قائم‌مقامی ترجمه و در مجله یغما سال ۱۸، صفحات ۳۱۸-۳۲۳ به چاپ رسیده است.

توضیح و تصحیح بعضی از اشتباهات

کتابی از مرحوم رابینو اخیراً بوسیله «مؤسسه سکه‌شناسی ایران» بصورت افست تجدید چاپ شده است که بسیار ارزنده و جالب است و می‌توان گفت یکی از امهات منابع سکه‌شناسی ایران و شاید یگانه مرجعی است که درباره «سکه‌ها و مهرها و نشانهای پادشاهان ایران از آغاز شاهنشاهی صفویه تا امروز» به نحو جامع و کاملی تدوین گردیده و مورد استفاده دانشمندانی است که در این زمینه بحث و تحقیق می‌کنند. چاپ اول آن که در زمان حیات مؤلف در لندن چاپ و منتشر شده، در سالهای اخیر بسیار نایاب شده بود و موزه‌ها و کتابخانه‌ها حتی برای به دست آوردن يك نسخه فتوکپی از آن در زحمت بودند لذا چاپ افست تهران در مدت بسیار کم جذب کتابخانه علاقه‌مندان و دانشمندان شد و اینک چاپ سوم آن در دست اقدام است.

مرحوم رابینو تقریباً تمام سکه‌ها را شخصاً مورد بررسی قرار می‌داد و با آگاهی از تاریخ و خواندن متن پشت و روی سکه‌ها اطلاعاتی بدست آورده که برای دیگران توفیقی در این مورد حاصل نشده بود و باید گفت بسیاری از آنها را شخصاً از گوشه و کنار شهرها و دهات ایران به دست آورده و پس از بررسی‌های لازم برای نگاهداری و استفاده عام به موزه‌ها اهدا کرده است. در مواردی که خواندن مهرها و فرامین و سکه‌ها برای وی دشوار بود از علم و دانش و اطلاع دانشمندان و فضیلتی دیگر استفاده کرده و بانهایت امانت تمام آن موارد را با ذکر جزئیات در نوشته‌های خود منعکس کرده است.

اشتباهاتی که در اثر لایق‌ه بودن فرامین و یا اثر مهرها و سائیدگی سکه‌ها در کتابهای مرحوم رابینو راه یافته بهیچ وجه از عظمت کاری که با کمال دقت و وسواس و علاقه انجام داده است نمی‌کاهد زیرا حتی کمکهای مرحوم تقی‌زاده و اساتید دیگر نیز نتوانسته بود در خواندن صحیح برخی از آنها کمکی بکند. اینک که پس از گذشت ایام، باید داشتن سکه‌های متعدد یا اسناد دیگر، دریچه‌های روشنائی جدیدی بر روی ما باز شده برای کمک به علاقه‌مندان سکه‌شناسی و وظیفه خود می‌دانم در

رفع ابهام و اشتباهاتی که کم و بیش وجود داشته کوشیده و دین خود را تا حدود امکان نسبت به مقام استاد فقید ادا کرده باشم امید است مورد توجه دانش پژوهان و محققین قرار بگیرد. آن تسهیحات بشرح زیر است:

– در صفحه ۲۵ در مصراع (زمان شاه یمن و یساری) بد جای یمن کلمه یمنی صحیح است.

– در صفحه ۵۲ کتاب در مصراع (نگین دولت دین) حرف (واو) بین دولت و دین افتاده

است.

– در صفحه ۵۵ کتاب: (سکه یا بد در هرات از شاه رخ شه نام و نشان) درست نیست و کلمه (شه)

زاید است مصراع صحیح این است (سکه یا بد در هرات از شاه رخ نام و نشان).

– در صفحه ۵۶ در مصراع (ز شاه رخ بجهان دین دولت صنوی) بین دین و دولت حرف

(واو) افتاده است.

– در صفحه ۶۰ بیت زیر:

از فتح علی و از حسن بوجه کام
فسلم بیت جعفر و شرف اهل نام

بکلی مغشوش و بی معنی است و صحیح آن بشرح زیر است:

از فتح علی بوجه احسن و تمام
جعفر قلیم هست شرف در این نام

– در صفحه ۶۹ نشان عباس میرزا بیت (هر شیر دل که دشمن شه را نشان گرفت...) اشتباه

و چنین بیتی اصلاً در نشان عباس میرزا وجود ندارد و اشعاری که بر روی نشان عباس میرزا و پشت

نشان درج شده بشرح زیر می باشد و بیت بالا مربوط به زمان محمد شاه قاجار است.

روی نشان عباس میرزا - عکس شیر خوابیده که خورشید از پشت آن طلوع است و در قسمت

زیرین آن دو مصراع زیر نقش شده است:

جهاندار عباس شاه جوان
ولیعهد دارای روشن روان

پشت نشان بیت زیر نقش شده است.

بر این در کسی کوبه خدمت شتافت
ز خورشید احسان ما بهره یافت

متأسفانه اشتباه مرحوم رابینو عینا در کتاب آقای یحیی ذکاء بنام (تاریخچه تغییرات و تحولات

درفش و علامت ایران) از انتشارات وزارت فرهنگ و هنر بدون اشاره به مأخذ تکرار شده (مراجعه

شود به صفحه ۵۰ آن کتاب).

– صفحه ۷۷، سال جلوس مظفرالدین شاه ۱۳۱۳ صحیح است نه ۱۳۱۴

– صفحه ۷۸، مصراع (رسید صیت جهان دانی ورهی بنما و ماه) مغشوش و بدون معنی

است و صحیح آن (رسید صیت جهان داوری ب ماهی و ماه) می باشد.

– صفحه ۷۹ (به توفیق برزوبه یمن الهی) درست نیست و صحیح آن (به توفیق برزو...) است.

– صفحه ۸۰، (السلطان سلطان احمد شاه) درست نیست و صحیح آن (السلطان بن سلطان) است.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

و این بیت که در باب اول گلستان قرار دارد،

اعلمه الرماية كل يوم فلما اشتد ساعده رمانی

از سعدی نیست زیرا با دو بیت دیگر که بقیه آن است، در بسیاری از کتب روایات و قصص

قدیم عربی وجود دارد.^۴

آشنای سعدی درمی ماند و حیرت زده با خود می گوید: «یعنی استاد با آنهمه شکوه مندی و گردنفرازی، با آنهمه موعظه و دم از اخلاقیات زدن با....» دلش می لرزد. جرات و جسارت ندارد که جمله را تمام کند. آخر سعدیست....

خوب، درست است که کالای ر بوده را اگر از سرزمینهای بیگانه وارد کنند، دیر تر شناخته می شود. اما مگر در این دو بیت عربی چه مضامین خارق العاده ای وجود دارد؟

مگر سعدی، حتی بزبان عربی، از آفرینش چنین مضامینی عاجز داشته است؟ آخر چرا؟

آشنای سعدی راه به جایی نمی برد. سرش به دوار می افتد. می بیند که بت بزرگش درهم می شکند و سیمرخ قاف تخیلاتش، آسان آسان، همسفره کرکسان مردار خوار می گردد. چه باید کرد؟ به تحقیق و تفحص در آثار استاد و نقد خرده گیران سخنش می پردازد. چه شبها که در این سیرگم می نشیند و حیرت آستینش را می گیرد که برخیز. می خواند و می کاود تا سرانجام فکرش بر این بیت در باب اول گلستان متمرکز می شود و لبخندی مبهم بر لبهایش می نشیند:

هر آن کهنتر که با مهتر ستیزد چنان افتد که هرگز بر نخیزد

می بیند که نقادان بر این بیت نیز انگشت نهاده اند و با اطمینان می گویند از ویس و دامین فخرالدین گورگانی شاعر قرن پنجم است.^۵

آشنای سعدی با خود زمزمه می کند: خیلی بهتر شد. اینجا تزویر کمتر است. دیگر کالای ممنوع در لباس مبدل نیست. شهادت بیشتر است و باید گناه کمتر باشد.... اما اصولاً چرا؟ مگر این بیت مضمونی حکمی و موعظه آمیز ندارد؟ مگر سعدی خود استاد مسلم و بی رقیب این فن نیست؟ آشنای سعدی گیج و گم است اما وحشترده نیست. از درو پیکر کوچه های داند که در محلی بیگانه راه گم نکرده است. صدای آشنا همه جا تسلیت است.

باز می پژوهد و می کاود. به نقادی بر می خورد، نقادی راستین، از آنها که خدای صراحت را پرستش می کنند و هر جا پای می گذارند، شیطان ابهام از دم گرمشان می سوزد. نقاد دست او را می گیرد و در گلستان بر سر این بیت می کشاند:

مکن تکیه بسر ملک دنیا و پشت که بسیار کس، چون تو، پرورد و کشت

و آنوقت باومی گوید که این بیت از اسدی طوسی (متوفی ۴۶۵) می باشد^۶

آشنای سعدی دهانش بازمی ماند. برایش پذیرفتنی نیست. آیا آن هنرمند شگرف با آن زیرکی و ذکاوت، تا باین پایه تنزل می کند که شعر آشنا و همه کس شناخته اسدی و فخر گورگانی را به خود نسبت دهد؟ آیا آلودگی و ابله‌ی امام مسجد تا بانجا رسیده که بوریای شبستان را به بازار کشد و در میان جمع مأمومین ندای من یزید در دهد؟

حیرت اوج می گیرد. آشنای سعدی یکپارچه آتش است. نیروئی عجیب آرامش نمی گذارد. باز به پژوهش می پردازد. اندیشه می کند و گلستان را ورق می زند. سطر بسطر کلام استاد را بادیدی تازه بررسی می کند. تشنه بصیرت است و نمی خواهد بیش از این مغبون باشد. باین بیت می رسد. واعصابش یکجا بحرکت درمی آید:

نام نیک رفتگان ضایع مکن تا بماند نام نیکت یادگار^۷

بنظرش می رسد که درجائی این بیت را دیده است. جائی دیگر، امانه خیلی دور. جائی آشنا. شاید در همین نزدیکی بلی در کلیات خود سعدی. در بخش قصائد فارسی و در آن قصیده که مطلعش چنین است.

بس بگردید و بگردد روزگار دل به دنیا بر بندد هوشیار

از خود می پرسد: مگر این قصیده در مدح امیرانکیانو نیست؟^۸ مگر این امیر ۱۱ سال پس از تألیف گلستان (سال ۶۶۷) از طرف آبا قاپو-ر هلاکو، حاکم فارس نشد؟ چگونه ممکن است بیتی از قصیده ای که یازده سال بعد از تألیف گلستان سروده شده است، در این کتاب تضمین شده باشد؟

آشنای سعدی گلستان را می بندد و به اندیشه می پردازد. می اندیشد و می اندیشد و عاقبت بعالمی از نور راه می یابد. همه چیز برایش روشن می شود. حقیقت چه زیباست! آشنای سعدی باین حقیقت می رسد که: چند بیتی که از گویندگان دیگر در گلستان یافت می شود بهیچ وجه بدست سعدی وارد گلستان نشده است و این کاتبان و مدرسان گلستان بوده اند که هر گاه بیتی مناسب با مقام بخاطرشان می رسیده، خواه از خود سعدی، خواه از دیگران، آنرا در گلستان درج می کرده اند. و بر این حقیقت دلائل ذیل وجود دارد:

۱ - این چند بیت مورد بحث، در تمام گلستانها وجود ندارد و تنها در برخی از نسخه های این کتاب بچشم می خورد.

۲ - دو بیت عربی مورد بحث هر کدام بیتی فارسی بدنبال دارد که درست دارای همان مضمون است و میتوان استنتاج کرد که وجود همین آیات فارسی اصیل، اشعار عربی الحاقی را در ذهن کاتبان و مدرسان گلستان تداعی کرده و سبب شده است که آنها را دوشادوش آیات فارسی در گلستان درج نمایند. دو شعر فارسی از اینقرار است:

۱- کس نیاموخت علم تیر از من که مرا عاقبت نشانه نکرد

۲- چوب تر را چنان که خواهی بیچ نشود خشک، جز با آتش راست

و میتوان این دو بیت فارسی سعدی را اقتباس یا تبدیل به احسنهایی از شعرهای عربی مذکور دانست.

۳ - این چند بیت مورد گفتگو هیچ خصوصیت خارق العاده ای ندارد و چه بسا که از میان آثار خود سعدی میتوان نمونه هایی بهتر برای این موارد استخراج کرد.

آشنای سعدی آرام می گیرد. چشمه آرامی بندد و شکر می گذارد که.. کام امروز برآمد به مراد دل خویش. و شادمانه می سراید: دامن دوست بهمدالله از آن پاکتر است.

راستی اگر در عالم تصور، روحیه مشکل پسند و برتری جوی سعدی را فراموش کنیم و نیز آن حماسه «حدیث دیگری بر خود نیستم» را برای لحظه‌ای از یاد ببریم، آیا ممکن نیست و مانعی دارد که سعدی در آغاز، گلستان را بدون آن جمله معروف «بدانکه در این جمله چنانکه رسم مؤلفان است...» نوشته باشد و چون مانعی در کار نبوده، مانند همه نویسندگان سلف و معاصر خود، دوسه بیت مورد پسندش را از دیگران به وام پذیرفته باشد و بعدها، بهنگام تجدید نظر در شاهکار خود، آن دوسه بیت را بیرون ریخته و ایاتی را از خود، قائم مقام آنها ساخته سپس جمله «بدانکه در این جمله، چنانکه رسم مؤلفان...» را بردیباچه افزوده باشد؟

آیا اختلاف نسخه‌های گلستان خود دلیلی در تأیید این حقیقت نمی‌تواند بود؟ و در مورد قصیده:

«بس بگردید و بگرد روزگار دل به دنیا بر بندد هوشیار»

هم‌آیا نمی‌توان فکر کرد که سعدی این قصیده را سالها پیش از آمدن امیرانکیانوبه فارس در وعظ و نصیحت، ساخته و پرداخته داشته و هنگام تألیف گلستان بیتی از آن را در کتاب خود وارد کرده و سپس یازده سال بعد، با افزودن چند بیتی، آن را بصورت مدیحه‌ای به ریش امیرانکیانوبسته باشد؟ آیا این حقیقت که ۴۱ بیت اول این قصیده اندرز و نصیحت خالص است و تنها ۶ بیت آن مدیحه، این نظر را تقویت نمی‌کند؟

۱ - مواعظ سعدی به تصحیح فروغی، چاپ کتاب فروشی بروخیم صفحه ۲۱۲
 ۲ - درباره‌ای از گلستانها مصراع دوم به اینصورت است: والموذلا یصلح التقویم مایسا.
 ۳ - این بیت دو بار در البیان والتبیین بصورت زیر آمده است:
 ان الغصون اذا قومتها اعتدلت ولن تلین اذا قومتها الخشب
 (البیان والتبیین بتحقیق و شرح عبدالسلام محمد هارون - القا ره - مطبعه لجنة التألیف والترجمه والنشر ۱۹۶۱ جلد ۲ صفحه ۲۳۳ و جلد ۳ صفحه ۸۴ - مقدمه قریب بر گلستان اشاره‌ای به این موضوع دارد.)

۴ - اعلمه الفتوة كل يوم فلما طر شاربه جفانی
 و كم علمته علم القوافی فلما قال قافية هجانی

(مقدمه قریب بر گلستان)

۵ - ویس در امین به اهتمام دکتر محمد جعفر محبوب - بنگاه نشر اندیشه ۳۳۷ صفحه ۹
 ۶ - گرشاسب نامه مصحح آقای ینمائی این بیت را ندارد. به «سخن سعدی» از قاسم نویسرکانی صفحه ۳۳ و اعلام معین ذیل اسدی مراجعه شود
 ۷ - در نسخه فروغی بر خلاف مشهور «نام نیکت پایدار» ضبط شده است. مواعظ سعدی

۱۳۲۰ صفحه ۳۴

۸ - در این قصیده بمدح انکیانوجنین تصریح میشود:

دولت نوئین اعظم شهریار باد تا باشد بقای روزگار
 خسرو عادل امیر نامور انکیانو سرور عالی تبار
 (مواعظ سعدی به تصحیح فروغی)

۹ - سعدی نامه، یادگار هفتصدمین سال تألیف گلستان سال ۱۳۱۶ صفحه ۷۵۰.